

Holl Imre

KÖZÉPKORI RÉGÉSZETÜNK MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

A fő kutatási témák

Akár a hazai, akár a környező országok középkori régészetének utóbbi éveit tekintjük át, nyilvánvaló, hogy majdnem teljes egészében a klasszikusnak mondható beosztás /amely a háboru után kialakult gyakorlat folytatása/ érvényesül a kutatásban. A feldolgozások tárgyát meghatározó munka, az ásatás és anyaggyűjtés ugyanis ma is a korábbi fő témák szerint tagolódik. Hangsúlyeltolódás inkább egyes kérdések pontosabb megfogalmazásában, új részlettéma kitűzésében, vagy ellenkezőleg, több külön nagy téma koordinálásában tapasztalható. /Ilyen pl. Csehországban a megerősített központok és a falusi települések vizsgálatának egyesítése: a centrumok egész régiójának kutatása./

Középkori falukutatás

Az igazi részletes faluásatás, nehézségei miatt mindenütt nagyon ritka. A fő hangsúly az elpusztult falvak lokalizálása, datálása; a régi települési kép rekonstrukciója. Ez részben megfelel az itthoni topográfiai munkának, de külföldön ma inkább kisebb területeket, egyes régiókat ölel fel - ami lehetőséget ad részletesebb történeti, településtörténeti kérdések felvetésére. /Cseho., Skandinávia.¹/

Temetők

A templomkörüli temetők rendszeres ásatása mindenütt nagyon ritka, általában csak a korai sírmezőkre koncentrálnak. Hazai lehetőségeinket alig használjuk ki.

Középkori város

Elsősorban ma is a városok kezdeti szakaszának kérdéseivel foglalkoznak /Cseho., NDK, NSzK, Szovjetunió/ -, valamint a várost megelőző települési periódussal /Cseho., Morvao., NDK²/. A várostörténeti kutatás más kérdései /a beépülés története, középkori ház- és telekformák, a java- és későközépkori városi polgár élete, a lakosság rétegződése és ezek tükröződése a tárgyakban/ úgy tűnik, alig jutnak el a régészhez, vagy csak mint jövőbeli kíváncsi kerülnek említésre. Ilyen szempontból kivétel a nagyon intenzív angol és szovjet régészet, vagy pl. az NSzK-ban Lübeck folyamatos kutatása - ezek nem korlátozódtak a korai időszakra és a természettudományok segítségével messzemenően biztosítják. - Sajnálatos, hogy nálunk a városrekonstrukciók lehetőségét intenzívebben csak Óbuda és Székesfehérvár esetében hasznosította a régészet, máshol nagy területek kerültek átépítésre ásatás nélkül. A témán belül a régészek célkitűzése, kérdésfelvetése sokszor szűk körben mozog. Ez egyenes következménye a középkori történettudomány háttérbe szorulásának, személyi bázisa leszűkülésének /és annak, hogy nálunk a várostörténet a háboru előtt elmaradott volt/. Másrészt egy összetettebb, sokoldalú régészeti feldolgozás csak nagy felületeket feltáró, intenzív ásatással biztosítható.

Megerősített központok

Ez a témakör külföldön a szláv sánccvárok kutatását, illetve Lengyelországban a legkorábbi városok előzményeinek felderítését jelenti, amelyre mindig vagy erőket szerveztek. /A tervszerű kutatás példája, hogy legutóbb Csehországban egy-

idejüleg 8 sáncvár ásatása folyt./

Nálunk e téma a nemzetségtípi és ispánsági központok vizsgálata. Ezt később sikerült csak tervszerűvé tenni, ezért alig behozható hátrányban vagyunk. Ráadásul sok esetben csak a sáncszerkezet vizsgálatára korlátozódott. Pedig a belső és a közvetlenül környező terület kutatása nélkül a gazdasági, kereskedelmi, kézművességi tevékenységről semmit sem lehet megtudni. /Szabolcs és a folyamatban lévő Sály-Latorpuszta, Visegrád ásatása jelent némi előrelépést./

Középkori várak

Az ásatási tevékenység külföldön erősödik /elsősorban Cseho., Szlovákia, Elzász, Svájc; korlátozva a korai időre NDK/. Sajnos a részletes publikációk csak Svájcban készülnek. A feudális kis várak sorozatos kutatása és feltérképezése Nyugaton egészen új képet ad a települési helyzetről, e témában már itthon is megindult a kutatás.

Kolostorok - templomok

Rendszeres kutatásuk külföldön aránylag ritkább, de alaposabb, teljességre törekvőbb; mindig kulcsfontosságú, jelentős emlékre irányul. /Cseho., Lengyelország, NSzK, Románia./ A hazaihoz hasonló feszített és ezért elaprózódó tevékenység inkább csak az NSzK-ban tapasztalható, az álló épületek műemléklékvédelmi munkájához kapcsolódva. Az itthoni helyzet értékelését az elhúzódó publikációs tevékenység nehezíti.³

Új témák a fő kutatási irányokon belül

Vizsgáljuk meg néhány példával, hogy a hagyományos témákon belül milyen új kérdések merülnek fel. A várostartomány területén

az általánosan érvényes és ma is fontos kialakulási, topográfiai és kronológiai problémák⁴ mellett – miután a kutatás sokhelyütt már túljutott – más, inkább a művelődéstörténet és a gazdaságtörténet körébe tartozó kérdések merülnek fel. A történettudomány oldaláról külföldön az utóbbi időben újra felvetett ilyen kérdések kidolgozásához hazánkban a megfelelő írott források /városi könyvek, krónikák, rendeletek/ és képes ábrázolások alig állanak rendelkezésre – így nálunk a régészet bekapcsolódására még nagyobb szükség van. Számos részletkérdés megválaszolásához segíthetnek a régészeti megfigyelések. Ilyen például a "sötét középkor" elmaradottságáról, a városi higiénia teljes hiányáról vallott általánosító vélemény, ami kézikönyvekben ma is megtalálható.⁵ Ezzel kapcsolatban a városi kommunális ellátás kérdéskörét áttekintő délnémet történész-csoport konferenciája az írott források oldaláról nagyon sok témát világított meg: városi vízellátás, csatornázás, kutak, vízvezetékek, emésztőgödrök és a házi szemet eltakarításának helyzete, utcaburkolás. Azonban még Nyugaton sem elegendőek az írott források önmagukban ezek bemutatására; a valóságos élet sokszor eltért a rögzített szabályozástól. Csak konkrét adatok bizonyíthatják a rendeletek betartását, vagy hiányát, nálunk sokszor azt, hogy egy városban ilyen szabályozás mikor kezdődött.

Az egészségügyi viszonyokra /nemcsak a városokban/ további adatokat nyújthat a feltárt rétegek vizsgálata a természetstudomány részéről /kutak, emésztőgödrök; élősdiek, férgek kimutatása/, amit pl. hollandiai ásatásoknál is végeztek, vagy egerek és patkányok elszaporodásának bizonyítása egy angol

nem tudja felderíteni, de konkrét adatokat nyújthat a későkő-zépkori differenciálódáshoz¹⁰, amikor vékony főnemesi réteg alatt az alsóbb nemesség széles rétegei éltek. Pl. a várfeltárások a nemesi lakásviszonyok változására, egyben a különböző családok helyzetének egyidejű összevetésére; az építési periódusok, épületfunkciók meghatározása a fejlődés menetére. Másrészt a leletek feldolgozásával a nemesség és polgárság életének anyagi kereteit is vizsgáljuk és ennek változása is kimutatható. Az anyagi kultúra szempontjából fel kell deríteni például nemesség és gazdag városi polgárság közti hasonlóságot, illetve különbséget: hol jelentkeznek előbb a modern életvitel tárgyai /pl. kályha, üvegablak, asztali felszerelés, újfajta luxuscikkek/.

A nemességen belüli rétegződés kimutatásához jó alapokat adhat a különböző, egyidejű várak összehasonlítása - nemcsak építészeti kialakításukkal, de a tárgyak összevetésével is. /Az étkezési szokások különbségei is megmutatkozhatnak./ A régészetnek nagy előnye, hogy leletei az átlagos, hétköznapi helyzetet tükrözik, míg az írott források gyakran egyoldalúak, pl. különleges, ünnepi helyzetet rögzítettek. Hasonló kérdéseket lehet vizsgálni a falvak lakosságának összehasonlításakor, ma talán még csak egy-egy falun belül. /Tágabb összehasonlításokhoz a feltárt anyag nem elegendő, a regionális különbségek befolyásolhatják az eredményt./ Nem teszi lehetővé a további, intenzívebb kutatást az a feldolgozási mód, amikor a leletek csupán műfajuk szerint összesítve szerepelnek és elvész az áttekintés lehetősége tulajdonosaik szerint. /Ez nemcsak a tárgyakra, de pl. az állatcsontleletekre is vonatkozik./

Bármilyen téma alaposabb feldolgozása során szükség van összehasonlító anyag /objektumok, leletek, megfigyelések/ felhasználására, analógiákra. Hiányuk, vagy közöletlenségük nehezíti a kutatást. Első lépésként a részletes, dokumentált ásatási publikációkra¹¹ és korpuszszerű anyagközlésekre kellene koncentrálnunk. A további munkák végzésénél ahhoz, hogy nemzetközi összehasonlításban is értékálló kutatási eredményeink legyenek, szemléleti változásra: általánosabb tájékozódásra és nyitottságra van szükség. Minden téma esetében szükséges az ásatások nagyobb intenzitása, történettudomány és természettudományok¹² problémáinak felismerése, eredményeink összevetése a külföldi régészettel. Ez erősítheti tovább a középkori régészet szerepét, nélkülözhetetlenségét.

JEGYZETEK

- ¹ Klápste, J.PA 69 /1978/ 423--472; a geobotanikus környezet figyelembevételével. Skandináviában már a 30-as években kidolgozták módszereit.
- ² Nem érdektelen utalni arra, hogy ez a fajta tematika a szocialista országokban, főleg Lengyelországban és az NDK-ban rögtön a háboru után az újjászervezett tudományos kutatás célkitűzése, ami az addig alig ismert középkori régészet megindítását jelentette. Így a szovjet, lengyel, keletnémet és cseh kutatások szervezettebben folytak, és eredményeik szélesebb bázisra épültek, mint Nyugaton /NSzK, Anglia, Hollandia/, ahol később erősödött fel a városkutatás. - Az NDK-ra összefoglalóan az 1948-74 közötti időre irodalmi áttekintés: AuF 21 /1976/ 168--177. Hermann, J., in: European Towns.Their Archaeology and Early History.ed. M.W.Barley. /London, 1972./ U.itt a magyar városokról /Gerevich L./, valamint a többi országról.
- ³ Valamennyi témában lásd pl. a csehszlovákiai beszámolókat: Archaeologia Historica. 1--7. /1976-1982./
- ⁴ Holl I., A városkutatás kérdései a középkori régészetben. Középkori régészeti tudományos ülésszak 1970. /Rég.Füz.II.14./
- ⁵ Az ilyen általánosítások cáfolata: Dirlmeier, V., in: Städtische Versorgung und Entsorgung im Wandel der Geschichte. Red.J.Sydow. / Sigmaringen 1981./ 113.

- ⁶ Platt, C. - Colemann-Smith, R., Excavations in medieval Southampton. /London, 1975./ I.k.
- ⁷ A magyarországi középkori háztartás felszereléséről írott forrás alig maradt, illetve nem elég részletező. - A rendszeres városásatások és feldolgozások segítették pl. Lengyelországban a IX.-XIII. századi külföldi kereskedelem a kerámia import tükrében c. témát: Dzieduszycky, W., Archaeologia Polona 19 /1980./ 75. /Szerinte a kerámia zöme mint csomagolóanyag jött./
- ⁸ Holl I., A későközépkori város és falu szociális struktúrájának régészeti tükröződése. Szocioökonómiai tanulmánykötet /megjelenés alatt/; előadás: MTA Középkori Munkabizottság 1981.
- ⁹ Sokoldalú megközelítése: Adelige Sachkultur des Spätmittelalters. /Wien, 1982/ L.: Holl, ArchÉrt 110 /1983/. - Néhány vonatkozása: Fügedi E., Kolduló barátok, polgárok, nemesek /Bp. 1981./ 7--237.
- ¹⁰ R. Sablonier zürichi professzor hívja fel a figyelmet /Adelige Sachkultur... 31--35/, hogy a történetírás természetszerűleg általánosító modelleket ad, egyne mivé mosva különböző rétegeket. Ezek önálló vizsgálata szükséges; a konkrét megítéléshez a nemesi gazdálkodás és a tárgyi kultúra összefüggését is fel kell vetni.
- ¹¹ Sajnos, az elmúlt 20 év folyamán gyakorivá vált, hogy a régészek a részletes feldolgozással adósok maradtak, vagy csak rövid áttekintést adtak. Lásd pl. a Középkori Albizottság

1971. évi témaajánlásait: "... Az elmúlt években végzett ásatások feldolgozási terve aránylag kevés régésznél szerepel."

¹²Igy elsősorban botanikai és faunisztikai kiértékelés, amihez ilyen szakember bevonása néha már ásatás közben szükséges. Nagy eredményeket értek el az egykori élet és környezet rekonstrukciójában az angol, nyugatnémet és holland városkutatásoknál. Lásd: Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte. Bd.6 /1982./ - Hazai viszonylatban az iparrégészeti konferenciák mutatnak előrelépést - de ez csak egy szűk témakört fog át.

METHODISCHE FRAGEN IN DER MITTELALTERARCHÄOLOGIE

/Zusammenfassung/

Wenn wir die Hauptthemen der Mittelalterarchäologie betrachten, es dominieren noch immer die traditionellen, im Nachkriegszeit festgelegten Themen - bei uns auch wie im Ausland. Man kann nur eine Akzentverschiebung, mehr konkrete Fragestellung erfahren oder Koordinierung von mehreren /früher gesondert behandelte/ Themen.¹⁻³.

Innerhalb der Hauptthemen, in der Stadtgeschichtsforschung tauchen in den letzten Jahren neben die auch heute wichtigen topografischen und kronologischen Fragen⁴ auch solche, die zur Kultur- und Wirtschaftsgeschichte hören. Diesen zu erkennen, beantworten ist die Hilfe der Archäologie erforderlich - meist wegen der Armut der schriftlichen /aber auch in Ländern, wo diese ausreichend sind, hilft der Archäologe zum nuancierten Bild/. Die städtische kommunale Versorgung, das Sanitätswesen /Wasserversorgung, Abfallbeseitigung, Brunnen, Abfallgruben usw., ihre Lage, Reinigung/, Wohnkultur, Speisegewohnheiten und dessen Veränderungen kann man mit archäologischen Beobachtungen konkretisieren. Die Funde helfen nicht nur das Handwerk, aber auch Alltagsleben der Bürger zu erkennen; bei rangabzeichnende Gegenstände die verschiedene Schichten absondern. Sie geben auch zum Handel neue Gesichtspunkte.⁵⁻⁷ - Teilweise können wir dieselben Fragen im Falle der Burgenarchäologie stellen.

Zur differenzierten Beurteilung der mittelalterlichen Gesellschaftskultur benötigen wir eingehende Untersuchungen.

Die Hauptfragen wurden schon von Historikern und Kulturhistorikern festgestellt.⁸⁻¹⁰ Konkrete Angaben, Vergleichsbasis kann die Archäologie dazu beisteuern / Schichtung in der Dorfbewölkerung, des Adels und der Bürgertum; materielle Kultur, Gewohnheiten und Veränderungen. / - Die mittelalterarchäologie braucht in gesteigertem Maße Orientierung, Offenheit, Vielseitigkeit und intensiver Publikationen zur Stärkung unserer wissenschaftlichen Rolle.

I. Holl